

УДК 811.82-32

Н.О. МЕХ
м. Київ, Україна

КОНЦЕПТ СВОБОДА В ІДІОЛЕКТІ ОСОБИСТОСТІ ВСЕЛЕНЬСЬКОГО ПАТРІАРХА ВАРФОЛОМІЯ

У статті зроблено спробу осмислити поняття «свобода» в концепції особистості Вселенського Патріарха Варфоломія; подано розуміння терміна на його позначення у філософській картині світу, у загальномовному словнику. Досліджено концепт *свобода* у релігійній картині світу, зокрема у православної традиції.

Ключові слова: *свобода, людина, свобода іншого, свобода Бога, свобода в Православній традиції.*

Осмислюючи таке складне поняття, як «свобода», ми відчуваємо, що на-самперед *свобода* – це життя без проблем та тиску. Проте, заглибившись у суть, можемо констатувати, що таке розуміння є надто спрощеним та досить поверховим.

У різні часи наймудріші уми різних країн намагалися збагнути, що є *свобода*. Вони розмірковували над цим поняттям, намагаючись досягнути її, як одну з незаперечних загальнолюдських цінностей.

У філософській картині світу *свободу* сприймають як одну з основних та найскладніших категорій, що відбиває сутність людини, її здатність мислити та діяти не в наслідок примусу, а вільно втілюючи свої наміри та інтереси. Проте межі *свободи* – це інтереси іншої людини, суспільства в цілому та природи як основи існування того або іншого суспільства.

Поняття *свобода*, без сумніву, багатозначне. Так, Словник української мови в 11 томах подає вісім значень, пор.:

1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля.

2. Перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі т. ін.

3. Життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд.

4. Можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі.

5. Філософська категорія – можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи та суспільства.

6. Легкість, відсутність утруднень у чому-небудь.

7. Простота, невимушеність у поведженні.

8. Вільний від праці час [1, т. 9, с. 98].

У релігійній картині світу погляд на *свободу* дещо інший. Нам імponує висловлювання протоієрея Сергія Овсяннікова (настоятеля Свято-Миколаївського приходу в Амстердамі) про *свободу*. Він наголошує у своїй праці «Книга про свободу»: «Шлях до свободи – це шлях у лабіринті. Багато шишок можна набити по дорозі. Проте кінцевий пункт того вартий. Тому що свобода

дорівнює радості. Свобода дорівнює Творчості. Свобода дорівнює Любові» [2, с. 28].

Всесвятіший Патріарх Варфоломій тему *Свободи* ставить у ширший контекст православної віри та життя загалом. Митрополит Калліст (Вейра), аналізуючи погляди та переконання Вселенського Патріарха, його концепцію особистості, що представлена чотирма основними темами: тайна, свобода, стосунки, цілісність, відзначає, що «без свободи, переконаний патріарх Варфоломій, не може бути справжнього особистого буття. Я є справжньою особистістю лише настільки, наскільки я вільний: *«Людина, як екзистенційна реальність, може бути особистістю, лише коли живе у свободі. Лише в умовах, за яких весь спектр можливостей відкритий для нашого вільного й свідомого вибору, ми здатні перетворювати нашу тимчасову реальність і себе самих на образ Божественного Царства. Свою людяність ми усвідомлюємо через вільну взаємодію з іншими. Особисте буття – це вільний акт сопричастя, що робить різноманітність і унікальність наріжними каменями нашої людяності»*.

Зупинимось на мить на головній темі цього параграфу, на властивості свободи, вільному виборі. .. По-перше, свобода безпосередньо пов'язана з тим, що ми є образом Божим. Як вільним є Бог, так вільною є і Його жива ікона – людська особа, хоч у Бога свобода є абсолютною, а в нас, людей, вона обмежена (але не знищена) гріхом. Свобода як прояв образу Божого – не лише природна риса, властива нашому створеному буттю. Це є щось незмірно глибше – дар благодаті, який несе в собі відблиск Нетварного. Проте, нагадає патріарх, це не лише дар, а й «безмежна» вимога, «дар, що здобувається великими духовними зусиллями». ... Окрім того, свобода є нероздільною. Захист моєї власної свободи завжди має йти пліч-о-пліч із повагою до свободи інших. Відданість свободі означає невтомну боротьбу за «вбогих» світу цього...». [3, с. 22, 25 – 26].

Як бачимо, це твердження корелює з одним із основних постулатів, щодо розуміння поняття *свободи*, у філософській картині світу. А саме: межі *свободи* – це інтереси іншої людини. Моя особиста *свобода* та *свобода* іншого. Повага до людини, повага один до одного, незалежно від статусу, від суспільного прошарку.

У своїй книзі «Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі» Вселенський Патріарх Варфоломій, розглядаючи поняття *Свобода*, спрямовує нашу увагу на відносності *свободи* з духовного погляду. Він акцентує на богословському розумінні, де «умовою справжньої свободи є Божа благодать; людська свобода завжди пов'язана з безумовною та абсолютною свободою Бога, що є поза межами всіх людських категорій, включно з нашим розумінням свободи та справедливості. Адже ми віримо, що і свобода, і справедливість даються Богом, Який водночас перевершує їх. .. Я переконаний, що людство бере свій початок та саме своє існування в Бозі, Чий образ, закладений у глибинах людського ества, становить саму сутність і глибину свободи; водночас це є і насіння соціальної справедливості в усьому світі. У цім переконанні – богословська основа принципу свободи людини, як він розуміється в Православ'ї» [4, с. 216].

Патріарх Варфоломій у своєму дослідженні осмислює, що є:

- Свобода абсолютна та відносна;
- Свобода Бога;

- Свобода людини;
- Свобода жити;
- Свобода від падіння.

Що ж таке *свобода абсолютна*? Чи є вона? Як корелюють між собою поняття *абсолютна* та *відносна свобода*? Патріарх Варфоломій про це говорить наступне, пор: «сьогодні ми схильні вести мову про свободу та права людини так, наче це нічим не зумовлені реалії та абсолютні поняття. Утім з духовного погляду свобода в її людському вимірі завжди є лише відносною» [4, с. 215].

Осмилюючи поняття *Свобода Бога*, Вселенський патріарх наголошує на «динамічному розумінні Бога та світу. Бога – а отже, й людство, й увесь світ – не можна сприймати як статичну реальність. Можливо, саме з цим пов'язана унікальна глибина й головний внесок східно-християнської думки та духовності. Головною інтуїцією православного богослов'я є те, що ніхто ніколи не може інтелектуально охопити Бога – хоча завжди можна зустрітися з Богом і пізнати Його у глибших особистих стосунках.

Отці Церкви завжди наголошували на особистій доступності Бога, втім ніколи не ставили під сумнів Його абсолютну неосяжність. Саме тому східні отці Церкви наполягають на розрізненні Божої сутності та Його енергії. Сутність Бога радикально непізнавана, невидима, невимовна та неосяжна людському розуму. А божественні енергії можуть бути, з благодаті Божої, пізнавані в до-свідному переживанні, побачені й описані» [4, с. 217 – 218].

Ще видатний візантійський богослов Григорій Палама у середині XIV ст. найбільш точно сформулював це вчення. Він відзначав одночасну можливість особистісного спілкування з Богом та непізнаваність Його сутності. «Бога неможливо окреслити чи вичерпно пізнати. Жодна людина, жодне переконання, жодна інституція і навіть жодна релігія не може претендувати на те, що вона має повноту Бога. .. свобода в істинному, духовному розумінні незмінно веде до пізнання Бога та сенсу Богошанування. .. свобода Бога визначає та зумовлює свободу людства» [4, С. 218].

Поняття *свобода людини*, *свобода особистості* є тими питаннями, які в релігійній картині світу завжди привертали увагу. Адже, як слушно зауважує Єпископ Каліст (Уер) у книзі «Внутрішнє царство», поняття «свободи – як Божественної свободи, так і людської – є основним у християнському вченні про сотворення. «Бог воістину є присутнім і діє лише за умови свободи, – пише Микола Бердяєв. – Саму свободу слід розпізнавати за властивою їй священною особливістю». Сорен К'єркегор справедливо зазначав, що «найбільший дар людям – це вибір, свобода». Бог сотворив світ вільним, і Він велів, щоб істота, яку Він сотворив за образом Своїм, також була вільною .. Він волів, щоб ми, люди, свого часу прийшли до Нього у взаємній любові. Але взаємна любов передбачає, свободу, адже там, де немає вільного вибору, не може бути і любові. До любові не можна примусити, її можна лише добровільно віддати» [5, с. 191 – 192].

Патріарх Варфоломій, осмилюючи поняття *свобода людини*, зазначає наступне: «традиція Православної Церкви згідно з писаннями отців дбайливо охороняє *тайну* людської особистості, подібно до того як вона каже про непізнавану природу Бога. Людство несе у собі образ і подобу Бога (Бут. 1:26), саме дихання Боже (Бут. 2:7). Бог присутній у найпотемніших глибинах нашого

ества. .. У нашому серці є глибини, які не піддаються жодним визначенням і перевіряються будь-яке розуміння» [4, с. 219 – 220].

Отже, як важливо нам усвідомити, що людина – це таїна, глибини її серця – це великий скарб. І коли ми говоримо про свободу свою та свободу іншої людини, то цей смисл потрібно пам'ятати. Будь-яке наше «остаточне» твердження про іншого може бути хибним, адже людина, переважно, навіть сама себе не до кінця розуміє, сама себе не може збагнути остаточно. Бо вона – це образ і подоба Бога. А Бог – незбагнений для людського розуміння. Його Всесвятість підкреслює, що «через наші людські обмеження ми бачимо людей навколо нас лише під своїм вузьким кутом зору. Ми ніколи не здатні досягнути цих людей чи їхні дії в усій повноті. Неможливо вичерпно пізнати іншу людину, її серце завжди лишатиметься непроникним для нас, як таїна. Людина, чиє життя вільно звершується в Бозі, завжди лишатиметься загадкою для інших» [4, с. 221 – 222].

Ісаак Сірін закликає нас всіх: *Коли ти станеш на шлях праведності, ти досягнеш свободи в усьому.*

Отже, ми вільні вибрати шлях праведності, тобто правильні вчинки та дії, правильні думки та слова, шлях практичного «зречення людиною похибок, своєї природи, що потенційно наділена здатністю до свободи та особистісної неповторності, але не є правовою через «неорганічність», знеособленість вимог свого бунтівного ества. «Ось плоть моя, й водночас не моя, мій дорогий ворог», – як каже Йоан Лествичник. Коли людина на досвіді пізнає цю реальність, це означає, що вона вже стала на великий, переможний шлях, що веде до безмежної свободи «в усьому» [6, с. 245], – наголошує Христос Яннарас, відомий грецький філософ та богослов у своїй праці «Свобода етосу».

Філософ стверджує, що «сутність етосу Церкви, моралі Церкви, становить свобода особистості, конкретна і, водночас, безмежна; вона є універсальною підвалиною життя, що у своїй справжній реалізації може бути лише іпостасним та особистісним» [6, с. 243].

Розмірковуючи над поняттям *свобода жити*, Патріарх Варфоломій звертається до Послання апостола Павла до Римлян, який «описує свободу як владу над смертю та перемогу над тлінням (див. Рим. 8:10-11). Це пов'язує свободу з благодаттю Духа, «Скарбу добра та життя Подателя», як говорить улюблена Православною Церквою молитва до Духа Святого, що читається на початку кожного богослужіння. У православній аскетичній задоволення власних потреб і бажань вважається не свободою, а полоном, підкоренням пристрастям.

Гріх полягає не лише в тому, що ми обираємо зло, але є, зрештою, й наслідком неспроможності зробити правильний – праведний – вибір. Це стан рабства, підпорядкованості пристрастям, у якому людина не активна, а пасивна, не самостійна, а підконтрольна, не вільна» [4, с. 222].

І далі, надзвичайне важливе твердження для усвідомлення поняття *свобода жити*: «Скрізь, де проявляються спонтанні акти любові й відкритості, можна не сумніватися, що вони мотивовані й натхненні благодаттю Божою. Це вияв справжньої свободи».

Утім, це означає, що ми ніколи не буваємо настільки вільними, як тоді, коли ми сповнені Святим Духом. Ми найвільніші саме тоді, коли нашу волю скерує Божа благодать. Свобода – це дія Святого Духа в нас та довкола нас. Адже

та ж молитва Православної Церкви до Духа Святого говорить: «Утішителю, Душе істини, що всюди єси і все наповнюєш».

Цей Дух Божий дає нам наснагу проповідувати й захищати свободу та справедливість у світі. Цей Дух спонукає нас до боротьби та творчого перетворення життя» [4, с. 223].

У православній традиції розрізняють такі поняття, як Дари Духа Святого та Плоди Духа Святого, пор.:

Дари Духа Святого:

1. Мудрість.
2. Розум.
3. Розсудливість.
4. Мужність.
5. Знання.
6. Побожність.
7. Страх Божий.

Плоди Духа Святого:

1. Любов.
2. Радість.
3. Спокій.
4. Довготерпіння.
5. Лагідність.
6. Милосердя.
7. Віра.
8. Покірливість.
9. Стриманість.

Патріарх Варфоломій, як і інші представники Православ'я, нам хоче донести надзвичайно важливу річ. Вона полягає у тому, що ми маємо усвідомити, зрозуміти, збагнути, що без Бога ми не можемо робити нічого доброго. Лише прикликаючи Духа Святого у своєму серці, у своїх щирих молитвах, лише натхненні благодаттю, ми здатні на добро. І тоді, резюмує Його Всесвятість «Дух Божий перетворить цей світ у Царство Небесне, світ занепалий – у нове творіння, і розмаїту людську діяльність – в істинне життя» [4, с. 224].

Віруюча людина усвідомлює, що вона наділена від Бога даром свободи, що вона може обирати між шляхом вгору до вищих моральних цінностей та шляхом вниз. Колиш людина «відмовилась від стосунків у напрямку до Бога, які є її справжньою суттю. Замість того, щоб бути посередником і об'єднувачим центром, вона створила поділ: поділ у собі, поділ між собою та іншими людьми, поділ між собою і світом природи. ..

«Первородний гріх» людини, її відвернення від зосередження на Богові до зосередження на собі. .. У результаті вона була втягнута в хибне коло своєї власної пожадливісті, що ставала ненаситною. .. Наслідки людського падіння були як фізичні, так і моральні» [7, с. 61 – 62]. Проте у православній традиції є розуміння того, що «божественний образ» в людині затьмарився, але він є, він не стерся. Адже ми знаємо, що і у цьому грішному світі людина, хоча й перебуває у певному духовному полоні, здатна на благородні вчинки, на любов, на самопожертву та співчуття до ближнього.

Осмыслиючи поняття *свобода від падіння*, Патріарх Варфоломій наголошує: «Духовний полон або поневолення неминуче призводить і до підпорядкування та рабства соціального й політичного. З тієї ж причини звільнення від падіння веде нас до зняття будь-яких форм примусу й до соціальної та політичної свободи. Утім для людини, керованої Духом, це в жодному разі не означає заспокоєння та самовдоволення. ...

Як будь-яка форма пригноблення або поневолення відбиває на соціально-політичному рівні нашу гріховність і занепадність, так само й боротьба за визволення та справедливість є глибоко духовним символом свободи від гріха. .. Щирість та автентичність цієї боротьби за свободу завжди вимірюються ступенем її духовної глибини й вічною цінністю її кінцевої мети» [4, с. 224 – 225].

Отже, розкриваючи глибинний смисл поняття *свобода* у концепції особистості Вселенського Патріарха Варфоломія, ми занурилися у розуміння цього терміна в релігійній картині світу. І, що особливо хотілося б підкреслити, занурилися у поняття *свободи* саме у Православ'ї. Це дало можливість спробувати усвідомити складні та майже неосяжні для сучасної людини слова – «*Свобода можлива лише в Бозі*».

1. Словник української мови: в 11-ти т. Т. 9, 1978. С. 98.
2. Овсянников С. Книга про свободу. Уйти от законничества, дойти до любви. Москва, 2018. 257 с.
3. Калліст (Вейра), митрополит. Передмова до книги Вселенського Патріарха Варфоломія. Віч-на-віч із Тайною. Київ, 2011. С. 19 – 40.
4. Вселенський Патріарх Варфоломій. Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі. Київ, 2011. 360 с.
5. Калліст (Уер), єпископ. Внутрішнє Царство. Київ, 2003. 256 с.
6. Яннарас Х. Свобода етосу. Київ, 2003. 268 с.
7. Калліст (Уер), єпископ. Православний шлях. Київ, 2003. 176 с.

Nataliia Mekh

CONCEPT OF FREEDOM IN THE CONCEPT OF PERSONALITY OF THE ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW

The article attempts to comprehend the notion of freedom in the concept of the personality of the Ecumenical Patriarch Bartholomew. The understanding of this term in the philosophical picture of the world, in the general dictionary is given. The term freedom in the religious picture of the world, in particular, in the Orthodox tradition, is explored.

Key words: freedom, man, freedom of another, freedom of God, freedom in the Orthodox tradition.